

YOKSULLUK ÇALIŞMALARINDA HANE/AİLE STRATEJİLERİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

Zeynep Serap TEKTEN AKSÜRMELE¹ Serdar SAĞLAM²

Geliş: 28.10.2020 / Kabul: 09.02.2021

DOI: 10.29029/busbed.817762

Öz

Hane ve aile, yoksulluğun yönetilmesinde anahtar birimlerdir. Hane ve aile stratejileri, geçim, başa çıkma, hayatta kalma, uyum sağlama gibi yoksullukla mücadele edilirken ulaşılmak istenen amacı niteleyen farklı kullanımlarla karşımıza çıkar. Bu çalışmanın amacı, sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarında sıklıkla kullanılan hane stratejileri ve aile stratejileri kavramlarının incelenmesidir. Bu çalışmada, hane stratejisi ve aile stratejisi kavramlarının güçlü ve zayıf yönleri ele alınmış; bu kavramların yoksulluk araştırmaları için önemi tartışılmış; hane ve aile birimlerinin strateji analizinde kullanılmasının, yoksulluk karşısında bireyi aşan kararlar ve eylemlerin anlaşılmasına sağladığı olanaklara yer verilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında hane ve ailenin farklı tanımlarına değinilmiştir. Her ne kadar hane ve aile arasında kavramsal farklılıklar bulunsa da hane stratejilerinin ve aile stratejilerinin benzer hayatta kalma ve geçim çabalarına işaret ettiği görülmektedir. İlk kısımda, hanenin ve ailenin yoksulluk karşısında bireyin ayakta kalması konusundaki önemine rağmen, bu birimlerin toplumsal cinsiyet ve yaş başta olmak üzere çeşitli faktörlerin etkisiyle eşitsiz güç ilişkilerini içerdiğine dair eleştirilere de yer verilmiştir. Ayrıca, bu eşitsizliklere rağmen hane ve aile üyelerinin bir arada kalarak stratejiler

¹ Bu çalışma Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Serdar Sağlam danışmanlığında hazırlanan "Suriye'den Gerçekleşen Göç Sonrası Gaziantep'te Yerli ve Göçmen Yoksulluğu" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, zeynep.tekten@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3840-0056>.

³ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, serdar.saglam@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1236-0444>

oluşturmasının koşulları ve sınırlarına dair literatürde sunulan analizlere değinilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmı 'strateji' kavramına ve bu kavramın yoksulluk çalışmalarında kullanımı üzerine yapılan tartışmalara odaklanmıştır. Strateji analizi, hanelerin ve ailelerin koşullarını dönüştürme yetisine önem veren bir analiz şekli olması nedeniyle yoksulluk literatürü için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hane stratejisi, Aile stratejisi, "Kaynakların yoksulluğu", "Dayanışmacı atışma", Yoksulluk alışmaları.

A CONCEPTUAL DISCUSSION ON HOUSEHOLD/FAMILY STRATEGIES IN POVERTY STUDIES

Abstract

Household and family are critical units in coping with poverty. Different terms, such as livelihood, coping, survival, and adaptation, are used interchangeably to refer to the same activities to deal with poverty at the household level. This study aims to examine the concepts of household strategies and family strategies that are frequently used in social policy and poverty studies. In this study, the strengths and weaknesses of household strategy and family strategy concepts were discussed, and the importance of these concepts for poverty studies is discussed. Moreover, the opportunities provided by household and family units in the analysis of strategies to understand the decisions and actions going beyond the individual against poverty are elaborated. In the first part of the study, different definitions of household and family are elaborated. Although there are conceptual differences between household and family, household strategies and family strategies appear to involve similar survival and livelihood efforts. In the first of the study, it is elaborated that despite the importance of the household and the family for the survival of the individual against poverty, it is known that these units contain unequal power relations with the effect of various factors, especially gender and age. Despite these inequalities, the literature analyses the conditions and limitations of how people and family members stay together and form strategies are discussed. The second part of the study focuses on strategy and discussions on its use in poverty studies. By using household and family units in strategy analysis, decisions and actions beyond the individual can be understood. Strategy analysis is essential for the poverty literature as it is a form of analysis that emphasizes households and families' ability to transform their conditions.

Keywords: Household strategy, Family strategy, Poverty of Resources, Cooperative Conflict, Poverty studies.

Giriş

Bu çalışmada yoksulluk literatürüne katkı sağlamak amacıyla *hane stratejisi* ve *aile stratejisi* ele alınmaktadır. Hane ve aile stratejileri, yoksulluk ve sosyal politika literatüründe yoksulluğa karşı geliştirilen çabaları analiz ederken sıklıkla kullanılmakta fakat bu kavramların teorik köklerine ve birbirlerinden farklarına çok değinilmemektedir. Birçok çalışmanın hane stratejisi ve aile stratejisinin kavramsal sınırlarını belirlemeden bu kavramları kullandığına rastlanır. Bu nedenle bu çalışma, bu kavramların ayrımlarına ve benzerliklere dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Kavramsal olarak hane ve aile arasındaki çizginin çekilmesinin zorluğuna ve hane üyelerinin kimler olduğunun belirlenmesindeki zamana ve topluma göre değişen farklılıklara rağmen hane, bir analiz birimi olarak sıklıkla kullanılır. Hanenin analiz birimi olarak kullanılmasının temel sebebi, analiz birimleri olarak birey ve toplumun arasında bir köprü görevi görmesidir. Hane, emek piyasasına katılma, tüketme ve göç etme gibi kararların bireysel kararlar ve yapısal kısıtlar arasında nasıl alındığının anlaşılmasına “arabulucu” birim olarak alternatif oluşturur (Schmink, 1984: 87). Bu anlamda toplumsal ve tarihsel koşullar makro birim iken birey, mikro ve hane ise mezo birimdir. Aynı yorum aile birimi için de geçerlidir.

Hane stratejileri ve aile stratejileri; iktisatçıların, nüfus bilimcilerin, sosyal politika uzmanlarının, sosyologların, antropologların ve hatta tarihçilerin ele aldığı ve tahlillerinde kullandığı kavramlardır. Bu disiplinlerin her birinin kendilerine özgü çalışma metodları, teorileri ve vurguları olduğu için hane ve aile stratejilerine farklı şekillerde yaklaştıkları görülür. Bu metin, bu tanım farklılıklarının ve çeşitliliğinin içinde, yoksulluk çalışmaları için anlamlı ve işlevsel olan tanımları ve analizleri yakalamayı amaçlamıştır.

Çalışmanın başında belirtilmesi gereken önemli bir husus, hane/aile stratejisinin bir kavram olarak ele alınmasının yanı sıra bir analiz biçimi olarak da kullanılabilirliği. Wallace (2002) “hane stratejisi”sinin üç şekilde karşımıza çıkabileceğini belirtir: İlk olarak hane stratejisi bir kavram olarak ele alınabilir. Kavram olarak hane stratejisi; aktörlerin failliklerini ve davranışlarındaki sebepleri dikkate aldığı için önemlidir (Wallace, 2002: 277-279). İkinci olarak hane stratejisi bir analiz metodu olarak incelenebilir. Bir metod olarak hane stratejileri, hanedeki kişilerin davranışlarının kesişimlerini ve bunların sonuçlarını anlamaya olanak sağlar (Wallace, 2002: 279). Üçüncü olarak ise hane stratejileri, bireylerin değil, hanenin davranışlarına odaklanan bir analiz birimi olarak ele

alınabilir (Wallace, 2002: 280-281). Bu çalışmada, hane stratejileri ve aile stratejilerinin bu üç kullanımına da değinilmektedir.

Çalışmanın iki ana eksenini bulunmaktadır; bunlardan ilki *hane* ve *aile* kavramlarının çevresindeki tartışmalardır. Hane ve aile kavramlarının iç içeliği ve diğer yandan farklılığı ile başlayan bu tartışma eksenini, hanenin/ailenin bir birim olarak yoksulluk çalışmalarında kullanımına yönelik eleştirilerle devam etmektedir. Çalışmanın bu kısmı, sosyal politika ve yoksulluk alanında çalışan araştırmacıların karşılaştıkları ilk tercihlerden biri olan, araştırma birimi olarak hanenin mi bireyin mi seçileceği konusunda teorik tartışmalara değinmektedir. Çalışmanın ikinci ana eksenini ise strateji kavramının ve analizinin yoksulluk araştırmaları çerçevesinde tartışılmasıdır. Bu bölümde strateji kavramının teorik temelleri ve yoksulluğa karşı stratejinin kullanımından kastedilenler açıklanmıştır. Bunların yanında yoksul hanelerin ve bireylerin strateji geliştirme kapasitelerine dair literatürde sunulan karşı çıkışlar da tartışılmıştır.

1. Yoksulluğa Karşı Mücadele Eden Birimler Olarak “Hane” ve “Aile”

Hane ve aile hem kırsal yoksulluk hem de kentsel yoksulluk çalışmalarında kullanılan analiz birimleridir. Hane ve ailenin kavramsal olarak birbirlerinden farkının ne olduğu konusunda çelişen açıklamalarla karşılaşılır. Genellikle mekâna vurgu yapılarak hanenin, aileden ayrıldığı iddia edilse de ailenin, kişilerin aynı çatı altında/birlikte yaşamasıyla tanımlanmadığı çalışmalar da bulunur. Bu nedenle öncelikle hane ve aile üzerine yapılmış olan kavramsal tartışmalar gözden geçirilecek ve yoksulluk araştırmalarında bu iki kavramın birbirleri yerine kullanılmasının kabul edilebilirliği tartışılacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde farklı aile ve hane tanımlarına değinilmiştir.

1.1. Kavramsal Sınırları Çizmek: *Aile* ve *Hane* nedir?

Antropolog Murdock aileyi “ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve üreme ile karakterize olan bir sosyal grup” (Murdock, 1965: 1) şeklinde açıklarken haneyi ise “tek bir büyük konutta veya bitişik barınaklardan oluşan bir kümede veya sınırları belli bir yerleşkede birlikte kalma” olarak tanımlamıştır (Murdock, 1965: 23). Murdock haneyi, belli bir yer ve mekân odağı ile tanımlamışsa da çoğunlukla aynı hanede yaşamının çekirdek aile ve geniş aile ilişkileri ile şekillendiğini belirtmiştir (Murdock, 1965: 33-34).

Hane ve aile arasındaki ilişkiye işaret eden bir diğer antropolog Bohannan (1957)’dir. Bohannan, ev ve hanenin çokça karıştırıldığını çünkü dünyanın birçok yerinde bu ikisinin aynı kişilerden oluştuğunu ifade eder. Buna rağmen Bohannan,

hanelerin birbirleri ile akraba olmayan kişileri de içerebildiğine dikkat çeker; birçok toplumda haneler “hizmetçileri, köleleri, rehinleri, pansiyonerleri ve diğer akraba olmayan kişileri” içerir (Bohannan, 1957: 127). Buna rağmen Bohannan yine de hanelerin çoğunlukla beş ilişki temelinde oluştuğunu ifade eder: 1) karı-koca, 2) baba-oğul, 3) ana-kız, 4) baba-kız, 5) erkek kardeş, kız kardeş. Bunların dışında istisnalar mevcut olsa da temelde haneler bu ilişkiler ekseninde kurulur (Bohannan, 1957: 127).

Guyer (1981: 89) ise hane, üretim ve tüketim konusunda karar verme otonomisine sahip bir domestik birim olarak tanımlar. Bu tanıma göre hane, içerisindeki kaynakları yöneten ve bu kaynakların paylaşımı konusunda karar verilen bir birimdir (1981: 98). Hanenin Afrika’da ekonomik analiz için çokça kullanıldığını ve verilerin hane bazlı olarak toplanmasına sıklıkla başvurulduğunu söyleyen Guyer, hane biriminin sıklıkla kullanılmasına rağmen aslında Afrika’daki ekonomik aktivilerin anlaşılabilmesi için yetersiz ve hatta zaman zaman yanıltıcı olduğunu açıklar. Afrika için hane üzerinden bir analizin yetersizliklerinin açıklanması aynı zamanda genel olarak hane biriminin geçim ve hayatta kalma stratejileri için kullanıldığında ortaya çıkacak çıkmazlar konusunda bir tartışma sunar. Bu kapsamda Guyer, kimlerin hane üyeleri olduğunu tanımlamanın ve yüksek bir mekânsal hareketlilik durumunda hanedeki kişilerin tespitinin zorluğuna dikkat çekmiştir (1981: 98). Hanenin tanımındaki mekân vurgusu nedeniyle evde bir süre kalıp sonra evden ayrılan ve bir süre sonra tekrar gelenlerin hanedeki konumları ve hane üyelikleri sorunlu hale gelir. Dönemsel göç ve iş için eve gidip gelinen dönemlerin olması gibi hallerde, bu kişilerin hane üyesi olarak sayılıp sayılmayacakları konusunda soru işaretleri ortaya çıkar. Bu durumlarda hem hane birimi üzerinden veri toplamak hem de hane bazlı üretim ve tüketim hesaplamaları sorunlu hale gelir (Guyer, 1981: 98).

Ayrıca bir toplumda, aynı mekânda yaşamak üzerinden tanımlanan hane ilişkilerinden daha öncelikli olan ilişkiler varsa, yaşam çabasının hane birimi üzerinden toplanan verilerle ve hane merkezli bir analizle anlaşılması zorlaşır. Guyer (1981), Afrika’da soy bağlarının aynı hanede yaşamaktan daha önemli olduğunu, kadın ve erkeklerin aynı hanede yaşadıkları halde soy bağlarından kaynaklı ilişkilerini hane ilişkilerinden ön planda tuttuğu durumları açıklar. Özellikle kadınlar için bu durum dikkat çekicidir; Afrika’da bazı durumlarda kadınların kocaları ile birlikte yaşadıkları hanelerin toprağı ve işlerinden ziyade soybağı ile bağlı oldukları kişilerin evleri ve toprakları için çalıştığı görülmektedir. Bu duruma rastlanması, kadının yaşadığı hane dışında soybağından kaynaklanan toprak ve mülkiyet edinme haklarına, kendine ait mal ve mülk edinme hakkına, kocasının hanesini terk edip doğduğu eve geri dönme

şansına ve ekonomik olarak kocasının hanesi dışında tutunabilme olanaklarına bağlıdır. Kadınların erkeğin hanesi dışında ekonomik fırsatlarının ve soybağından gelen hakları olması, kocalarının kadınların emeği üzerindeki kontrolünü ve hane içerisindeki iş bölümünü şekillendirir (Guyer, 1981: 99-101).

Bender (1967: 493) ise antropolojik çalışmaların işaret ettiği bir noktayı dile getirir; bazı toplumlarda aileler hane oluşturmazken başkalarında ise haneler ailelerden oluşmaz. Aile üyeleri her zaman birlikte yaşamak zorunda değildir (Bender, 1967: 499). Bu durumda, birlikte yaşayan kişilerin her zaman aile olarak görülmeleri ve ayrı hanelerde yaşamayanların ise aile sayılmamaları doğru değildir (Bender, 1967: 493). Bender, aile oldukları halde aynı hanede yaşamamanın en sık karşılaşılan örneklerini antropoloji çalışmalarında karşılaşılan, kan bağı ile bağlı olan yakın akrabaların yani ana, baba ve çocukların ama özellikle babanın haneden ayrı yaşadığı örneklerle açıklamıştır.

Bender'ın dikkat çektiği bir başka nokta, hanenin bir yandan aynı çatı altında yaşamayı ifade ederken diğer yandan ev ile ilgili fonksiyonların birlikte üstlenilmesini içermesidir. Hem aynı meskende yaşayan hem de ev içi işleri üstlenen gruplar olabilirken bu unsurların ayrı ayrı görüldüğü, yani aynı meskende yaşamadığı halde eviçi işleri paylaşan ve yerine getiren hane halkları da bulunur (Bender, 1967: 504). Bu anlamda hanenin iki farklı anlamı vardır: İlki, aynı meskende yaşamayı ifade ederken diğer anlamda hane, birtakım sorumlulukların ve amaçların paylaşılmasını anlatır. Bu nedenle haneden bahsederken hangi anlamın kullanıldığının belirlenmesi önemlidir, ev içi işlerin ve fonksiyonların paylaşımı ve beraber yerine getirilmesi bu anlamda ayırt edici unsurdur. Bender'a göre, mekâna vurgu yapan hane tanımında, bir hane halkının ev içi işlevleri birlikte yerine getirmesine gerek yoktur. İkinci anlamda ise bir hane halkının bir birim olarak birlikte yaşamasına gerek yoktur. Bender bu noktada, hanenin birlikte yaşamak şeklindeki sınırlı anlamının dışına çıkılarak (yani bahsedilen ikinci anlama gönderme yaparak) ev içi işlerin birlikte yerine getirilmesindeki paylaşım ve iş birlikteliği ile tanımlanabileceğine işaret etmektedir (Bender, 1967: 493-495, 504), bu anlamda Bender'ın haneyi bir ilişki ağı olarak ifade ettiği iddia edilebilir.

Yukarıda bahsi geçen tartışmayı detaylandırarak olursak Bender (1967) eviçi aktiviteleri/ eviçi işleri, yaşam için gerekli olan günlük ihtiyaçlar, şeklinde tanımlamıştır. Bender, bu aktiviteler arasında yiyeceklerin temini ve tüketim için hazırlanması ve çocukların büyütülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sayar. Bu eylemler günlük bazda ihtiyaçların karşılanmasını içerdiği için genellikle birlikte yaşayan kişiler tarafından yerine getirilir, fakat bu eylemlerin mutlaka aralarında

kan bağı olan veya birlikte yaşayan kişilerce yapılması ve paylaşılması zorunlu değildir. Örneğin, bazen aralarında kan bağı bulunmayan ve bu nedenle aile olarak değerlendirilmeyen fakat birlikte yaşanan kişilerce bu ev içi işler ve eylemler paylaşılarak yerine getirilebilir. Farklı bir şekilde, aynı meskende yaşansa da eviçi ihtiyaçların mesken dışındaki bir aile üyesi tarafından karşılandığına da rastlanabilir. Bu anlamda, kan bağı, birlikte ikamet etme ve eviçi ihtiyaçların karşılanması bazen kesişen fakat birbirleri ile aynı sayılamayacak unsurlardır (Bender, 1967: 499).

Bender (1967)'in bu analizi, hane ve ailenin geçim stratejisi analizinde kullanılması konusunda önemlidir. Eğer aynı mekânda yaşanıyor fakat yaşam için gerekli olan ihtiyaçlar için iş birliği yapılmıyor ise hanenin daha geniş tanımı olan eviçi işler ve gereklilikler için katkı sağlama şeklindeki tanım karşılanmıyordur. Öte yandan, aynı mekânda yaşanmadığı ve hatta kan bağı bulunmadığı durumlarda bile evin ihtiyaçları ve işlevleri için katkı sağlanıyorsa katkı sağlayan bu kişinin hane halkından olarak tanımlanması mümkündür.

Ailenin ve hanenin iç içe geçmişliği ve tanımı tarihsel olarak da değişebilmektedir. Tadmor (1996), zamana göre aile ve hane tanımlarının farklılaşmasına yönelik bir analiz sunmuştur. Ailenin İngiliz toplumunda değişen anlamı üzerine yazan Tadmor (1996), günlükler üzerinden yaptığı analizde, 18. Yüzyılda “ailenin” aynı hanede yaşayan kişileri ifade ettiğini yazmaktadır. Tadmor’un analizinin sonucunda 18. Yüzyıl İngilteresinde aile, birlikte yaşayan bir grup kişiyi tanımlamaktadır ve bu birimin kan bağı, akrabalık ve evlilik bağları dışında kalan kişileri de kapsamı dikkat çekicidir (Tadmor, 1996: 131). Tadmor’un analizinde hane-aile birimi, başında çoğunlukla bir erkeğin bulunduğu ve hane-ailenin yöneticisi olarak bu kişilerin diğerleri üzerinde otorite sahibi olduğu bir organizasyon ve yönetim ilişkisidir. Bu durumda kan bağı ve evlilik hane-aile biriminin oluşmasında temel belirleyici değildir, bu nedenledir ki bu bahsedilen tarihsel süreçte ve coğrafyada, aralarında kan bağı olan fakat aynı hanede yaşamayan kişiler *aileden* olarak tanımlanmazlar (Tadmor, 1996: 123). Tadmor’un analizine göre bu devirde aynı yerde ikamet eden ve himayeye alınan kişiler, hizmetçiler ve çıraklar da “aileden” olarak görülmektedir. Buna göre, hane-aile birimleri içiçe geçmiş ve klasik anlamda kan bağı gerekliliğini aşan bir aile tanımı var olmuştur. Hatta aynı hanede ikamet etmeyen fakat kan bağı olarak oldukça yakın olan kişiler aileden sayılmazlar (Tadmor, 1996: 123). Bu anlamda “aile” içerisindeki ilişkiler duygular üzerinden değil, (efendi, hizmetçi, çırak vb. olmak gibi) araçsal ve fonksiyonel bağlar üzerinden tanımlanır (Tadmor, 1996: 124). Bu dönemin aile tanımında bugün bizi şaşırtan bir başka nokta ise bu ilişkilerin esnekliği ve değişkenliğidir. Bu dönemde aile kolaylıkla genişleyebilen

ve daralabilen bir yapıdadır, örnek olarak yapılan sözleşmelerle çıraklar aileye katılabildi (Tadmor, 1996: 118). Tadmor'un analizini bize şunu göstermektedir; ailenin ve hanenin tanımları tarihsel süreçlerde farklı şekillerde yapılmış ve hatta aile, kan bağı ve duygusal ilişkiler merkeze alınarak değil, aynı yerde ikamet etme üzerine dahi tanımlanmıştır.

Hane ve aileye dair sosyoloji disiplini içerisinde yapılan tanımlar, sosyal antropoloji tanımlarından beslenmekte ve ayrıca araştırmacıların kendi saha araştırmalarına dayanmaktadır. Hane, *aynı mekânda yaşayan*, yemekleri birlikte yiyen, kaynakların ve gelirin biriktirilmesi ve paylaşılması, çocuk sayısı, hanedekilerin eğitimi ve emek piyasasına katılım gibi kararları birlikte alan ve beraberce hareket eden sosyal grup (Sant'Anna, Merric, Mazumdar, 1976: 5; Ellis, 1993: 14; Ellis, 1998: 6, vurgu eklenmiştir) olarak ele alınarak aynı yerde yaşamak hane olmanın önemli özellikleri arasında sıralanmaktadır. Roberts'a göre de hane birimi *mekâna*, aile ise *ilişkilere* dikkat çeker (1994: 10). Caldwell ise aileyi "aynı ekonomik faaliyetleri ve sorumlulukları paylaşan bir grup yakın akraba" olarak tanımlamaktadır (1978: 553). Caldwell'in aile tanımlamasının da mekândan ziyade ilişkilere ve grup oluşturma dinamiklerine dikkat çektiğini düşünebiliriz. Diğer yandan Thornton ve Ficke (1987)'nin haneyi bir "sosyal ağ" olarak tanımladığını görürüz. Thornton ve Fricke'ye göre hane, bir çeşit "sosyal ağ" olarak tanımlanabilir, bu ağın içindeki kişiler kaynaklarını bir araya topladıkları gibi sorumlulukları paylaşır ve aralarında bir iş bölümü yapar (Thornton ve Fricke, 1987: 748). Bu tartışmalardan anlaşılacağı gibi hem ailenin hem de hanenin bir ilişki ağı olarak tanımlanması mümkündür.

Hane/aile stratejilerini anlamaya çalıştığımız durumlarda hanenin üyelerinin aynı mekânda ikamet eden kişilerle sınırlı olmadığını, üyelerin farklı mekanlarda yaşadıkları halde ortak bir amaçla hareket ettiklerini görebiliriz. Bu anlamda hane de bir ilişkiler ağına gönderme yapabilmektedir. Örnek olarak hanenin özellikle babaları ve bazı durumlarda diğer çekirdek aile üyelerini dışarıda bıraktığı/içermediği görülebilir (Silbaugh, 2016: 1073, 1078). Özellikle göç gibi durumlarda yakın akrabalarından biri hanede yaşamasa da kişilerin stratejileri yine de "hane stratejileri" altında incelenebilir. Bu nedenle hem aile hem de hane kavramları ilişkiler, destek mekanizmaları ve sosyal ağlara değindiği sürece birbirleri yerine kullanılabilir. Bunun yanında aynı mekânda yani hanede yaşayan kişilerin stratejileri ele alınırken de hane stratejisi yerine aile stratejisi kavramı kullanılabilir.

Tüm bu tartışmaların ışığında hane ve ailenin kavramsal olarak neyi ifade ettiği konusunda farklı açıklamalar olduğu görülmektedir. Bu farklı

tanımlamalara rağmen hane/aile ekonomik stratejileri, hane/aile başa çıkma stratejileri, hane/aile yaşam stratejileri, hane/aile çalışma stratejileri ve hane/aile geçim stratejileri kullanımlarında, hane ve ailenin birlikte bir amaca yönelik ortak eylemde bulunan kişiler topluluğunu ifade ettiği düşünülürse bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılabileceği anlaşılır. Fakat yapılan araştırmada, aynı yerde ikamete özel önem atfedilmesi ya da aynı mekânda yaşayan ama sadece aralarında kan ve akrabalık bağı olan kişilerin dayanışmasının araştırılması gibi özel bir vurgu varsa, bunların araştırmada belirtilmesi kavram karmaşasını önleyecektir.

1.2. Hane ve Aileye Eleştiriler: Eşitsizlikleri Gizleyen Birimler Olarak Hane ve Aile

Yukarıda değinildiği gibi, yoksulluğa karşı geliştirilen geçim ve hayatta kalma çabalarının anlaşılmaya çalışılması durumunda aile ve hane kullanımları içiçe geçebilmekte ya da aralarındaki teorik ayrımlar silikleşebilmektedir. Bu nedenle hane stratejisi ve aile stratejisi kavramlarının birebir aynı olmadığı durumlar olabileceğini kabul etmekle birlikte (önceki bölümde değinildiği gibi ağırlıklı olarak hanenin mekâna, ailenin ilişkilere ve bazen kan bağına gönderme yapması gibi) hane stratejisi ve aile stratejileri hakkındaki analizler benzer grup davranışlarını anlattığı için ilerleyen kısımlardaki tartışmada her iki kavramı kullanan araştırmacılardan da istifade edilmiştir.

Hane ve aile, toplumsal cinsiyet ve yaş hiyerarşileri gibi toplumun içerisindeki eşitsizlikleri yansıtan mekanizmaları içinde taşır. Bu nedenle bu birimlerin geçim/hayatta kalma stratejileri analizi için seçilmesi konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Hane/aile stratejileri kavramını seçen çalışmalar için en önemli sorulardan biri, hane içerisinde alındığı varsayılan bu kararların aslında kim tarafından alındığı yani bunların *kimin stratejisi* olduğudur. Hane ve aile stratejileri kavramlarının, bu birimlerinin içerisindeki güç ilişkilerini ve kişisel refah ile hanenin kolektif refahının farklılaşabileceği konusunu göz ardı ettiği, bu nedenle özellikle ataerkil güç ilişkilerini gizlediği ifade edilir.

Belli bir gelir ortalamasına sahip olan hanelerde, o hanede yaşayan kişilerin tümünün yoksul olmadığına varsayılmasının sorunlu olduğuna dikkat çeken bu görüş, hane içerisinde kaynakların eşit dağıtılmaması nedeniyle yoksul sayılan hanelerdeki bazı erkeklerin aslında yoksul sayılmayacağını ve yoksul olmadığı varsayılan hanelerdeki kadınların ise yoksul olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia eder (Findlay ve Wright, 1996: 335-336). Hanenin analiz birimi olarak seçilmesi halinde “gizli yoksulluğun” göz ardı edildiği ve paranın eşitsiz dağılımının üstünün örtüldüğü (Pahl, 1983: 241) ifade edilmektedir. Yoksul hanelerde, kadınların kıt kaynaklarla evin ihtiyaçlarının karşılanması çabalarına

ve bunun kadınlar için yarattığı yüke dikkat çeken çalışmalar (Roberts, 1994: 10; Findlay ve Wright, 1996: 350; Ellis, 1998: 6; Rosas, 2002: 84; Kalaycıoğlu, 2006a: 92; Kalaycıoğlu, 2006b: 239; Güneş, 2010: 33; Bora, 2011), kadınlara yüklenen bu sorumluluğun hane ve aile stratejisi kavramları ile gizlenebildiğine işaret etmektedir. Kadınların hanenin gelir temel gelir getiricisi olsalar dahi hane içerisindeki kaynaklardan eşit şekilde yararlanamamaları ve hanedeki karar alma mekanizmaları ise ayrıca önemlidir. Kalaycıoğlu (2006b: 239), kadınların çalışarak kazandıkları ücretlerin ailenin temel geçim kaynağı olsa dahi aile içerisindeki paylaşımından kendi kişisel ihtiyaçları için kaynak ayıramadıklarına dikkat çekmiştir. Aksan ise Konya’da yoksul haneler arasında yaptığı yoksullukla baş etme stratejilerine dair araştırmasında, hanelerin karar verme mekanizmalarını incelediğinde ortaya çıkan tabloda, kadınların çocuklar ile ilgili konularda karar alıcı olduğunu, mal, mülk ve eşya gibi hanenin maddi varlıkları ile ilgili konularında ise erkeklerin daha çok söz sahibi olduğunu ifade etmektedir (2014: 197, 321). Körükmez (2008) İzmir’de yaptığı ve kadınların yoksullukla mücadele stratejilerine odaklandığı çalışmasında, hane içerisinde karar almaya dair eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, hanede masrafların takibi gibi rutin işlerin daha çok kadınlar tarafından gerçekleştirildiği, günlük harcamaların dışında kalan yatırım konusundaki daha uzun vadeli kararlarda ise erkeklerin ön plana çıktığı tespit etmiştir (Körükmez, 2008: 240). Bu çalışmalar, hanedeki ataerkil karar mekanizmalarını ortaya koymaktadır.

Hane içerisindeki eşitsizliklere dikkat çeken önemli bir diğer isim Sylvia Chant’tır. Chant, Meksika, Kosta Rika ve Filipinler’de yaptığı araştırmanın sonucu olarak erkek bir hane reisinin olmaması durumundaki hanelerin “yoksulun yoksulu” olarak görülmesine dair temkinli olunması gerektiğini, çünkü hem yoksulluğun rakamsal yansımalarının her zaman tek başlarına hanelerini geçindiren kadınlar için kötü olmadığını hem de ekonomik kırılganlığı anlamak için toplam hane gelirine bakılmasının yanıltıcı olduğunu; hane içi eşitsizliklerin kırılganlığı etkilediğini ifade eder (1997: 27). Bunun yanında Chant (1997: 34-35) hanede birlikte yaşanan bir erkeğin olduğu durumlarda, bu erkeğin işsizlik veya dönemsel çalışma gibi nedenlerle temel gelir getirici rolünün olmayabileceğine ve ayrıca erkek gelir elde etse bile bunu birlikte yaşadığı kadın ve çocuklar için harcamayabileceğine dikkat çeker. Chant, erkeklerin “içki içme, kumar oynama ve evlilik dışı ilişkiler” gibi “kişisel harcamalar”ı için kazandıklarını harcamalarına sık rastlandığını söyler. Bu tespitler, hane ve aile bazlı stratejilerin analizi açısından önemlidir çünkü hane içindeki eşitsizliklerin yansımalarına dair içerimleri vardır. Chant (2006) Gambiya, Filipinler ve Kostarika’ya odaklanan bir başka çalışmasında da hanedeki kadınlar ve erkeklerin

hane içerisinde aldığı sorumluluklar ve kişisel harcamalar açısından davranış farklılıklarına değinmiştir: Ev dışında çalışarak gelir elde eden kadınlar eviçi işlerin sorumluluğunu almaya devam etmekteyken erkekler ise evin tek gelir getiricisi olarak hanenin ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi, erkeklerin bakım ve ev işlerine yönelik katkıları da sınırlı kalmaktadır (Chant, 2006: 207). Chant, kadınların, hanedeki yoksullukla başa çıkmak için aldıkları sorumluluklar ve hanenin içinde ve dışında gösterdikleri çabalar sonucunda dinlenemediğini ve kendileri için zaman ve kaynak ayıramadığını; buna karşın erkeklerin ise kendilerine “kaçış” hakkı tanıdığını, bir süre haneye ekonomik katkı sunmaktan kaçınabildiklerini, kendilerini “arkadaşlarla vakit geçirerek, uyuşturucu, içki, cinsel ilişki ve kumar gibi eylemlere avutabildiklerini” ifade etmektedir (2006: 207). Kadınların hanedeki yoksullukla başa çıkmadaki sorumluluklarının arttığını fakat haklarında bir artış gözlemlenmediğini ifade eden Chant (2006: 208), kadınların haneye daha çok “girdi” sağlamalarına rağmen haklar ve ödüller bağlamında çabalarının karşılıklarını alamadığını, erkeklerin ise aile içerisindeki “geleneksel imtiyazlarını” koruduğunu ileri sürmektedir. Bu tespitler sonucunda Chant, yoksul hanelerde “sorumlulukların ve zorunlulukların kadınsılaşması” kavramını oluşturmuştur (2006: 206-208).

Bahsedilen bu aile içi eşitsizliklerin köklerine dair çok önemli bir çalışma Tilly (1979) tarafından yapılmıştır. Tilly'nin bu çalışmasında, 19. yüzyıl Fransa'sındaki işçi ailelerin geçimlerini sağlamak ve hayatta kalmak için uyguladıkları stratejiler analiz edilmektedir. Bu çalışmada, aile stratejilerinin; göç, doğurganlık, iş piyasasına katılım, aile üyeleri ile birlikte yaşama ve evlilik yaşı gibi farklı konularda verilen kararları içerdiği belirtilir. Tilly (1979: 138), aile stratejileri analizini, aile üyelerine ve genel anlamda aileye rehberlik eden, gözlemlenebilir ve belli bir örüntüsü olan kuralları açığa çıkarmak olarak tanımlar, ailelerin bir dizi “örtük prensip” etrafında hareket ettiklerini varsayar. Bu prensiplerin kişisel olarak değil ailenin bir bütün olarak devamı için belirlendiği varsayılmaktadır. Tily'e göre bu analize, kimin karar verme süreçlerine katıldığı, hangi aile üyesine hangi yükün verildiği, kimin ihtiyaçlarının bilinçli ya da bilinçsiz şekilde geri plana itildiği ve bu üyelerin hangi kısıtlarla karşılaştıkları da dahildir (Tilly, 1979: 138). Bu anlamda, aile/hane stratejisi analizinin her bireye eşit yükün verildiği gibi bir varsayım olmadan yapılması mümkündür.

Tilly (1979)'nin bu çalışmasında çocuk sahibi kadınların, ailenin diğer bireylerinin bakım yüklerini sırtlanmalarına dikkat çektiğini de görürüz. Her bireyin ailedeki, ekonomideki ve sosyal dünyadaki farklı konumu nedeniyle farklı seçenekleri ve farklı zorunlulukları vardır (Tilly, 1979: 138). Aynı çalışmada,

yoksul aile içerisindeki kişilerin tümünün içerisinde buldukları koşulların kurbanları olduklarını (1979: 151), fakat karar verme örüntülerinde güç eşitsizlikleri olabileceği belirtilir. Örnek olarak, hanedeki ebeveynler çocukların okula gitme ya da gitmeme kararını, gidecek ise hangi çocuğun okula gideceğini belirleme gücüne sahiptir. Çoğu zaman şartlar nedeniyle hiçbir çocuk okula gidemese de yine de bu karar aile içerisinde alınmaktadır, fakat genellikle kadınlar ve çocuklar aile içerisinde geliştirilen bu stratejilerin yükünü taşıyanlar olur (Tilly, 1979: 150). Kadınlar yoksulluğun aşılması için fazladan bir çaba göstermek zorunda kalır. Tilly (1979: 149) kadınların harcadıkları fazladan emeğin ve kazandıkları ücretlerin, çocukların ve babanın boş zaman aktiviteleri için ve bazen de birikim için kullanıldığına dikkat çekmiştir.

Tilly başka bir çalışmasında, aile stratejileri kavramını kullanma amaçlarından birini, ailelerin ekonomik, demografik ve politik süreçler karşısında pasif aktörler olmadıklarını göstermek olarak belirtir (1987: 123) ve bunu yaparken aile içerisindeki üyelerin “mutlu, uyumlu, eşit ve hemfikir” olduğunu varsaymadığını fakat “bir takımdaki oyuncular” ya da “montaj hattındaki işçiler” gibi birlikte hareket ettiklerini ifade eder (1987: 123). Tilly’nin bu analizlerinde Bourdieu’nun izleri bulunmaktadır.

Bourdieu (1976) de hane içerisinde geliştirilen stratejilerin “kurbanları” olabileceğini ifade eder. Bourdieu’nun bu çalışması Fransa kırsalında ailedeki en genç erkek çocuğun “yapısal kurban” olarak değerlendirileceği halleri analiz etmektedir (1976: 557). Fransız evlilik yapısında, doğum sırasının ailenin mülklerinin dağıtımındaki belirleyici etkisi bu duruma neden olmaktadır: En genç erkek çocuk, aile mülklerinden ciddi bir pay alamayacağını bildiği halde ailesi için çalışır. Kültürel normlar, aileler içerisindeki “yapısal kurbanlar”ı da içeren tüm üyeler tarafından içselleştirilmiştir. Bu nedenle, çocukluklarından itibaren bu normlar ile sosyalleşmiş olan bu kişiler, ailelerinin kendilerinden ne beklediğini bilmektedir. Sorumluluk ve onur gibi olumlayıcı normlar, aile içerisinde kişilerden beklenen davranışların devamını sağlar.

Hane/aile içindeki eşitsizliklere dikkat çeken bir başka isim Caldwell’dır. Caldwell, (1978) ailedeki ekonomik ilişkileri merkeze aldığı çalışmasında kuşaklar arasında varlıkların el değiştirmesine odaklanarak yaş unsurunun da aile içerisinde eşitsiz güç ilişkilerinin bir parçası olduğuna dikkat çeker. Caldwell’in çalışmasında, yaş faktörünün aile biriminde yarattığı farklı güç ilişkileri ve bu güç ilişkilerin yansımaları olarak aile birikimlerinin el değiştirme süreçleri ele alınmaktadır. Caldwell, ailedeki güç ilişkilerinin doğasına bağlı olarak varlıkların gençlerden yaşlılara doğru ya da yaşlılardan gençlere doğru hareket ettiğini

belirtmiştir. Ailenin demografik geçiş sürecini tamamlamış bir toplum yapısı mı, yoksa demografik geçiş öncesi bir yapı mı sergilediğine göre bu dinamikler değişse de yaş, bu el değiştirme süreçlerini yönlendirmektedir. Bu analiz, toplumsal cinsiyet gibi yaşın da aile ve hane birimlerinde karar alma süreçlerinde eşitsiz ilişkiler yarattığını desteklemektedir. Akrabalar arasında daha güçlü olanın materyal avantajı kendi lehine kullandığı ve ailedeki ekonomik ilişkilerin “sömürü ve çatışma” içerdiği (Caldwell, 1978: 554) görülmektedir. Caldwell de Bourdieu’ya benzer şekilde aile içerisindeki dezavantajlı pozisyonların “doğal haklar ve doğru davranış” (Caldwell, 1978: 554) ile meşrulaştırıldığını ifade etmektedir.

Wolf (1990) ise çalışmasında, kız çocukları ve genç kadınlar üzerinden kuşağa ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklere ve diğer yandan kadınların kendi çıkarları için sergiledikleri dirençlere odaklanır. Wolf’un Güney ve Doğu Asya’da yaptığı etnografik çalışmayı sunduğu makalesinde, hane/aile⁴ stratejileri literatüründe en çok yapılan hatanın, bu birimler içerisindeki eşitsizliklerin göz ardı edilerek hane/ailedeki her üyenin hane/aile ihtiyaçlarını karşılamak için çabalayan kişiler olarak ele alınması olduğunu belirtir. Wolf, incelediği örneklerde hem yaş hem de toplumsal cinsiyet olarak dezavantajlı olan genç kadınların farklı toplumsal yapılarda farklı davranışlar sergileyerek zaman zaman kendi istekleri ve öncelikleri doğrultusunda hareket edebildiklerini göstermektedir. Wolf’un Endonezya’daki saha araştırması verilerine dayanarak yaptığı analizi, ailedeki evlenmemiş kızların, ailelerinin tarlalarında değil, fabrikalarda çalışma kararının hane/aile içerisinde, sorunsuz ve ortaklaşa şekilde alınmadığını ortaya koymaktadır. Bu süreç, genç kadınların karşı çıkış ve isyanları ile şekillenmektedir. Wolf, aile tarlalarında ücretsiz olarak çalışmak yerine fabrikalarda çalışmak isteyen bu genç kadınlara (fabrikadan kazandıkları parayı yine hane/aileye getirdikleri halde) aileleri tarafından fabrikada çalışma izninin çoğu zaman ilk seferinde verilmediğini belirtmiştir. Hane/ailedeki bu genç kadınların neden ailelerine karşı çıkıp fabrika işçisi olmak istediklerine bakıldığında, hane/ailenin ekonomisini iyileştirmekten ziyade bu genç kadınların kişisel nedenlerinin baskın çıktığı görülmektedir. Fabrikada çalışmaları karşılığında genç kadınlara ücret ödenmekte ve böylece genç kadınlar kendi adlarına gelir elde edebilmektedir. Wolf, bu gelir sayesinde genç kadınların aile kontrolünden biraz da olsa uzak kalabildiklerini belirterek fabrika işçisi olmanın

⁴ Wolf (1990: 45), hanenin ortak yaşanan birim, ailenin ise akrabalığa dayanan bir birim olduğunu kabul etmekle birlikte, hane üyelerinin çoğunlukla akrabalardan oluşması nedeniyle kendi çalışmasında hane ve aileyi birbirinin yerine geçecek şekilde kullanabileceğini belirtmiştir.

bu genç kadınlara sağladığı bir miktar finansal ve kişisel bağımsızlık nedeniyle genç kadınların ücretsiz ev içi işçi olmak yerine fabrika işçisi olmayı istediklerini açıklamıştır (1990: 50-52).

Wolf'un bu analizi, bir yandan bu genç kadınların hane içindeki tüketim kararlarında kısıtlandıklarını diğer yandan bu kısıtlamaları aşabilmek için gerekirse aileleriyle çatışabildiklerini göstermektedir. Özetlemek gerekirse Wolf'un yaptığı etnografik çalışma, hane/ailenin bir bütün olarak hareket ettiği ve hane/ailenin çıkarlar açısından homojen bir birim olmadığını ortaya koyması açısından önemlidir. Endonezyanın Javanese bölgesinde yapılan bu araştırma, genç kadınların fabrikada çalışıp çalışmama kararlarının sadece hanenin ekonomik çıkarları tarafından yönlendirilmediğini, ebeveynlerin karşı çıkışlarına rağmen bazı genç kadınların yaşları ile bağlantılı olarak bu kararda direnebildiklerini göstermektedir. Wolf Endonezya'da yaptığı saha çalışmasına dayanarak bu analizi yaparken aynı makalesinde Tayvanlı genç kadınların verdikleri kararların ve direnme sınırlarının Endonezyadaki örnekle aynı olmadığını söyleyerek toplumsal yapının ve aile dinamiklerinin bu kararları ve süreçleri etkilediğini vurgulamıştır (1990: 54-59).

Çalışmanın bu bölümünde hane ve ailenin çıkar çatışmaları taşıyan birimler olduğu konusundaki tartışmalara değinilmiştir. Temel soru ise şudur; Hane/aile birimi temel alınarak yoksulluğa karşı geliştirilen çabaların isabetli bir analizi mümkün müdür? Bu soruya cevaben “dayanışmacı çatışma” modeli ayrı bir incelemeyi hak etmektedir.

1.3. Birey ve Hane Arasında Bir Orta Yol Bulmak: *Dayanışmacı Çatışma Modeli*

Yoksulluğun hane ya da aile bazında incelenmesinin özellikle toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle oluşan hane içi eşitsizlikleri gizlediği iddiası, göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir eleştiridir. Birçok araştırmacı, bu eleştirilerin farkında olmasına rağmen yoksulluğun ve özellikle geçim stratejilerinin incelenmesinde haneyi ve aileyi araştırma birimi olarak seçmeye devam etmektedir. Bu tercihin önemli bir nedeni, hanenin içerisindeki paylaşım eşitsizliğinin farkında olunmasına rağmen hane/aile içerisindeki bireylerin kendi devamlılıklarının sağlanması için hane/aileyi ayakta tutmak için çaba göstermeleridir. Bu anlamda hane/aile, eşitsiz ilişkilere rağmen içerisindeki tüm bireylerin hayatta kalmasını ve geçimini sağlayan bir birim olarak önemli bir işleve sahiptir. Bu durumda uğradıkları eşitsiz muameleye ya da eşitsiz kaynak paylaşımına rağmen bireylerin, hane/aile biriminin dışında kalmamaya çaba

gösterdikleri görülür, çünkü hanenin/ailenin dışında kalmak bireylerin tek başlarına ayakta kalamamaları ile sonuçlanabilir.

Folbre (1987), hane/aile içerisinde bireysel çıkarların varlığına rağmen bu birimlerin nasıl devamlılık sağladığına dair önemli yorumlarda bulunur. Folbre, erkeklerin bireysel çıkarlarının aile içerisinde daha ön planda olduğunu belirtmekle birlikte, aile stratejilerinin ne sadece bireysel çıkarlarla ne de tam bir diğerkâmlıkla anlaşılamayacağını ifade eder (1987: 115). Aile stratejileri hem bireysel çıkarların hem de belli bir kolektif iyiliğin amaçlandığı bir bütündür. Yaş ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin hesaba katılarak bireysel ve kolektif iyiliğin nasıl bir etkileşime girdiğinin anlaşılması gerekir. Bu çerçevede aile stratejileri hem *kişisel çıkarlar* hem *grup çıkarları* arasındaki çatışmayı hem de kişilerin içerisinde oldukları farklı gruplar arasındaki (ağırlıklı olarak yaş ve toplumsal cinsiyet) çatışmaları içerir (Folbre, 1987: 116). Folbre, bu çatışmaların aile stratejilerini belirleyici rolünün kadınların ve çocukların yasal, politik ve ekonomik haklarıyla ve pozisyonlarıyla şekillendiğini belirtir (1987: 116).

Sen (1987: 9-13) de benzer süreçlere dikkat çekerek hane içerisindeki eşitsizliğe rağmen hanedeki bireylerin hane devamlılığına katkılarını analiz edebilmek için *dayanışmacı çatışma* (cooperative conflict) çerçevesini sunmuştur. Hanenin devamlılığı ve hayatta kalması için gelir elde etmek, tüketilecek ürünleri ve yiyeceği hane içerisinde üretme gibi eylemler zorunludur. Topyekûn hane refahını sağlamanın iş birliği ve dayanışma ile sağlandığı bu ilişkilerin yanında, özellikle toplumsal cinsiyete dayalı *çatışma* ilişkileri de bulunur. Hane üyeleri her zaman bu iki kuvvetin şekillendirdiği bir çerçevede eylemlerini sürdürür. İş birliği/dayanışma ilişkilerinin baskın olduğu alan hane refahını arttıracak gıda, ürün ve hizmetlerin elde edilebilmesiyle elde edilen ürünlerin ve refahın nasıl paylaşılacağı bir çatışma alanıdır. Hane ve aile ilişkileri, bu tür çatışmaların varlığına rağmen hanenin maddi devamlılığı için sürdürülür. Bu nedenle Sen (1987) yoksunluğu ve yoksulluğu anlama çabasında toplumsal cinsiyeti hesaba katan çalışmaları, haneyi merkeze alan çalışmalarla ‘rekabet eden’ durumda olarak algılanmak yerine, hane merkezli analizleri ‘tamamlayan’ çalışmalar olarak ele almaktadır.

Wilson (1991: 31) ise dayanışmacı çatışma ilişkilerinin sadece hane içerisindeki güç ilişkileriyle değil aynı zamanda toplumun genelindeki yani hanenin dışındaki eşitsiz güç ilişkileriyle şekillendiğini ifade eder. Bir kişinin haneden ayrılma kararı aldığı anda yani hane dışına çıktığında karşılaşacağı koşullar ve zorluklar, o kişinin hanede kalma olasılığını etkiler. Bu durumda

sosyal olarak daha güçsüz olanlar hane içerisinde eşitsiz ilişkilere maruz kalsalar bile bahsedilen bu dayanışmacı çatışma durumunda kalmaya devam eder.

Fontaine ve Schlumbohm (2000) da aileler ve haneler içerisindeki bireylerin birbirleriyle çıkarlarının çatışabileceğini belirtmekle birlikte bazı durumlarda hane bazında strateji geliştirmenin gerekliliğine dikkat çeker. Fontaine ve Schlumbohm'a göre, ister hane reisinin gücü ister müzakereler sonucu olsun, belli durumlarda haneler "dış dünyaya karşı birleşik bir grup olarak" hareket eder (2000: 5-6). Cornell (1987: 121) de aile/hane stratejileri literatüründe hanenin içerisinde hiçbir çatışmanın bulunmadığı yekpare bir bütün olarak ele alınmasının yanlış olduğunu ifade eder ve hane/aileyi "her birinin kendi kişisel çıkarları olan bireylerin bir koalisyonu" olarak tanımlar. Ayrıca Cornell (1987: 122) haneler ve ailelerin içerisinde "bedavacıların", "sabotajcıların" ve "kaçakların" varlığından ve hanenin, bunların varlığını da yönetme zorunluluğundan bahseder. Yani hane üyelerinin hepsi, tüm enerjilerini ve zamanlarını hane üyelerinin ortak iyiliği için seferber etmezler. Bedavacılar, hane kaynaklarından yararlanan fakat bunlara katkı sağlamayanlardır. Sabotajcıları hem katkı sağlamayan hem de olumsuzluk yaratıp haneye olumsuz etki bırakanlardır. Kaçaklar ise hane kaynaklarını alıp haneden ayrılanlardır. Dolayısıyla Cornell'e göre bir hane yalnızca ortak çıkarın sağlandığı bir birim değildir, hane/aile stratejilerinin başarısı, yukarıda sayılan grupları bile yöneterek bir arada kalabilmelerinden geçer (1987: 122).

Tüm bu tartışmalar en son tahlilde, hane/aile stratejilerinin bu birimler içerisindeki bireyler için yoksullukla başa çıkabilmek açısından genellikle olumlu sonuçları olduğuna işaret eder. Hane içerisinde bireysel olarak aile üyelerinin birbirleriyle çatışan çıkarları olmasına ve bazıları diğerlerinden daha fazla bu stratejilerden yararlanmasına rağmen yine de aile üyelerinden her biri hane stratejileri sonucunda bir miktar refah elde eder. Aile temelli hane birimi, her şeye rağmen hane dışı sorunlarla başa çıkabilmek için aile üyelerinin temel başa çıkma mekanizmasıdır (Roberts, 1994: 11).

Çatışmanın bundan sonraki kısmında "hane/aile stratejileri"nin *strateji* kısmına odaklanılarak yoksulluk çalışmalarında *strateji* kavramının ve analizinin kullanımı konusundaki tartışmalar ve eleştiriler sunulacaktır.

2. Strateji Analizi ve Yoksulluk Çalışmalarında Kullanımı

Strateji kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında "önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yolların ve uygulanan yöntemlerin tümü" (Püsküllüoğlu, 2015: 1738) olarak tanımlandığı görülür. Strateji, yönetim

bilimleri, iktisat ve güvenlik çalışmaları gibi farklı disiplinlerce kullanılmakla birlikte yoksulluk çalışmaları için de kilit kavramlardan biridir. Hayatta kalma stratejisi, mücadele stratejisi, geçinme stratejisi, hane halkı stratejisi gibi kavramlar yoksulluk literatüründe iç içe geçmiştir ve birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Şahin, 2018: 135).

Strateji kavramının yükselişte olmasının nedeni, sosyoloji disiplini içerisinde yapı merkezli bakışa verilen tepkidir. Strateji kelimesinin sosyoloji literatüründe ekonomik stratejileri, iş stratejilerini, hane stratejilerini ve bireysel stratejileri içeren çok geniş bir alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanması, yapısalcılığın bireyin failliğine ve rasyonalitesine yer vermeyen yapısına bir tepki olarak doğmuştur (Crow, 1989; Rosas, 2002; Şahin, 2018). Bu anlamda strateji bakışı failin rolünü önemser. Strateji analizinde aktörler, yapıların yoksulluk yaratan etkileri karşısında pasif değildir, aksine çeşitli direnme yolları yaratır.

Fontaine and Schlumbohm (2000) Bourdieu'nun Fransız toplumundaki evlilik stratejilerini analiz ettiği makaleyi yorumlamışlar ve Bourdieu'nun bu makalede "kuralların dili"nden değil, "stratejinin dili"nden bahsederek yapısalcılığa karşı çıktığını söylemişlerdir. Fontaine and Schlumbohm'a göre Bourdieu bu makalede, aktörlerin kuralları doğrudan uygulamadıklarını, "oyunun içinde" stratejiler geliştirdiklerini, aktörlerin bir amaca ulaşmak için farklı stratejiler uygulayabileceklerini fakat tamamen seçimlerinde özgür olmadıklarını ifade etmiştir, çünkü "stratejiler habitus⁵un bir ürünüdür" (2000: 6-7). Lingard ve Christie (2003)'de Bourdieu için stratejinin, "hareket halindeki habitus" olduğuna, yapısal kısıtlara rağmen çeşitli yetilerle ve doğaçlamayla yapılan seçimlere dayandığına ve habitustan beslendiğine dikkat çekmiştir. Strateji, "oyunda hamle" yapılmasını gerektirir ve bu hamleler habitusun bir parçasını içinde taşır (Lingard ve Christie, 2003: 320-325). Yani Bourdieu'nun habitus kavramı, aktörlerin tamamen özgür olmadıkları fakat yine de seçimlerinin var olduğunu anlatabilmeye olanak sağlamaktadır. Habitus kavramı, yapı ve aktör karşılığını aşmanın da bir yoludur ve aktörün seçimlerini ve diğer yandan yapısal kısıtları da hesaba katmaktadır (Fontaine and Schlumbohm, 2000: 6-7).

Aktöre önem vermek yapısal kısıtların yok sayıldığı anlamına gelmez. Yoksul kişiler, yoksulluk yaratan yapıları kökten dönüştüremeseler de günlük

⁵ Habitus belli bir durumda nasıl davranılacağı konusundaki içselleştirilmiş pratik eğilimlerdir. Habitus, sosyal aktörlerin toplumsal olarak oluşturulmuş eğilimlerin, kullandıkları sınıflandırma ilkelerinin ve bilinçli planlama olmadan gerçekleştirdikleri eylemlerin örgütlenme ilkeleridir. Bu anlamda, habitus, belirli bir şekilde sosyalleşme ile aşılabilir zihinsel bir yapıdır (Bourdieu, 1998: 25, 66).

hayatlarında yoksullukla aktif olarak başa çıkma ve daha uzun vadeye yayılan stratejiler geliştirme kapasitesine sahiptir. Öte yandan aktörlerin başa çıkma mekanizmaları ve geçim stratejileri geliştirme kapasitelerinin yapısal faktörler tarafından şekillendirildiğinin de kabulü gereklidir. Etniklik, göçmenlik, toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik ve dil yeterliliği gibi özellikler kişilerin yoksulluk karşısında cevap geliştirebilme yetenekleri ve olanakları üzerinde çok etkilidir. Bu yönden hayatta kalma stratejileri ile ilgili tartışmalar Giddens'in 'yapılaşma teorisi'nden beslenir (Şahin, 2018; Whittington, 2010).

Yapılaşma teorisi, stratejik analizi kullanan sosyal bilimciler için yapı ve fail arasındaki karşılıklı ilişkiye dikkat çektiği için önemlidir (Whittington, 2010: 145). Yapılaşma teorisi, yapı ve failin birlikteliğine ve yapının değişim imkânına dair bir analiz sunar. Bu teori, sosyoloji disiplinindeki temel ikiliklerden biri olan yapı ve fail arasında bir köprü oluşturur. Bu köprünün yapı taşı "sosyal pratik"tir (Whittington, 2010: 145-146). Giddens, failerin sürekli olarak uyguladıkları sosyal pratiklerin, yapıları dönüştürme gücüne dikkat çeker. Yapılar yalnızca, belirli niyetleri ve çıkarları olan aktörlerin davranışları ile *yeniden üretilerek* var olabilir. *Yeniden üretim* (reproduction) kavramı Comte'tan bu yana işlevselciliğin temellerinden olan toplumun durağan yapısı ve toplumun değişen yapısı arasındaki ayrımın aşılmasına yardımcı olur (Giddens, 2007: 134). Kısacası, aktörlerin tekrarlanan davranışları yapıların varlıklarını devam ettirmede veya onları dönüştürmede etkilidir.

2.1. Yoksulluk Çalışmalarında *Strateji* Neyi İfade Eder?

Neyin stratejik eylem olduğu ve stratejik eylemlerin istemli, bilinçli ve rasyonel tercihler olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Bu tartışmalar, hanelerin yoksullukla karşı karşıya kaldıklarında verdikleri kararların temelde planlı mı yoksa plansız mı, bilinçli mi bilinçsiz mi, kısa dönemli mi uzun dönemli mi olduklarına dair ayrılıkları ifade eder. Bu tartışmalarda görüleceği üzere birbirleri ile çelişen strateji tanımları literatürde sunulmaktadır. Örnek olarak Crow (1989: 2), stratejik davranıştan söz edilebilmesi için eylemin dört özelliğinin önemli olduğunu belirtmiştir, bunlar; "kapsayıcılık", "tutarlılık", "uzun dönemlilik" ve eylemin *bilinçli* şekilde yapılmasıdır. Ellis (1998: 13) ise hayatta kalabilmek için karşılaşılan durumlarla başa çıkmanın, sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte *istemsizce* geliştirilen tepkileri içerdiğini belirtir. Eldeki birikimleri kullanma, elde bulunan varlıkları satma, tanıdık ve akraba yardımına başvurma bu tepkiler arasındadır.

Geçinme/hayatta kalma stratejilerine dair bir diğer önemli tartışma, birey ve hane davranışlarında *rasyonel* tercihlerin var olup olmadığıdır. Ertaş, bu

soruya cevaben insanların yoksullukla başa çıkmaya çalışırken benzer davranış kalıpları geliştirdiklerini ve bu kalıpların çoğunlukla bir rasyonalite taşıdığını ifade etmiştir (2000: 114). Gonzalez de la Rocha (1994: 12–13) ise yoksulluk karşısında verilen tepkilerin çoğunlukla akılcı olarak tasarlanmasalar ve yapılan eylemlerin başlangıçtan itibaren rasyonel olmasına niyet edilmese bile, bu tepkilerin ve eylemlerin çoğu zaman rasyonel olduğunu belirtir. Meert, Mistiaen, Kesteloot'un (1997: 173) ise hayatta kalma stratejilerini “en temel insani ihtiyaçları en azından asgari seviyede karşılayabilmek için üzerinde *düşünüülerek* yapılmış ekonomik eylemler” olarak tanımladıklarını görürüz (vurgu eklenmiştir).

Stratejik eylemlerin bilinçli ve akılcı olup olmadıkları konusundaki tartışmada da Bourdieu'ye başvurmak yararlıdır. Bourdieu, Fransız toplumundaki “evlilik stratejileri” analizinde, ailedeki “doğurganlık stratejileri”ne değinmiş ve aile içerisinde geliştirilen bu stratejilerin biyolojik, kültürel ve ekonomik sistem içerisinde geliştirilen eylemler olduğunu ifade etmiştir (Bourdieu, 1976: 558). Bourdieu için strateji, bilinçli olarak geliştirilen akılcı karar anlamına gelmez, duruma uygun ve deneyimle elde edilen bilgiye dayanan eylemler anlamına gelir (Bourdieu,1990: 59-75). Diğer yandan Bourdieu'nun, evlilik ve doğurganlık stratejilerini analiz ederken ailelerin ulaşmak istedikleri bir amaçlarının olduğu ve bu amaçlar doğrultusunda hamleler yaptıklarını anlattığını görürüz. Bu bakımdan bir amaca ulaşmaya çalışmak ve bu amaç yönünde hareket etmenin kendi içerisinde bir rasyonalite taşıdığı söylenebilir.

Bu çerçeveden bakıldığında stratejiler her durumda bilinçli ve istemli olmak zorunda değildir, stratejiler belli bir amaca ulaşmak için doğan doğaçlama tepkiler olabilir ve içselleştirilmiş olan toplumsal kurallarla hareket edileceği için tümüyle ekonomik rasyonaliteye de dayanmaz, fakat bu durum stratejilerin belli bir amaç taşımadığını göstermez. Strateji, yapıların, faillerin, içselleştirilmiş kuralların ve ekonomik ihtiyaçların şekillendirdiği bir eylem olarak karşımıza çıkar. Kültürel değerler de geçim/hayatta kalma/yoksulluk stratejilerini şekillendirir.

Strateji kavramına dair diğer tartışma stratejilerin uzun ya da kısa dönemli tepkiler olduğuna dairdir. Crow (1989: 2)'un stratejilerin uzun dönemli olarak kurgulandıkları iddia eder. Smith (1987: 118) ise askeri anlamda stratejilerin taktiklerden farklı olarak “savaş başlamadan önce” nerede ve nasıl savaşılacağına dair kararların verilmesi ile ilgili anlamına gönderme yaparak stratejilerin daha uzun vadeli olduğunu söyler. Taktiklerin ise “savaş alanında yapılan kararlar” olarak daha anlık olarak verilen tepkiler olduğunu açıklar. Smith, aile

stratejileri bağlamında ise taktik ve strateji arasındaki farkı şu örneklerle açıklar: Çocuklardan birinin ileride ailedeki yaşlıların bakılması için hiç evlendirilmemesi bir strateji iken bir çocuğun hanenin ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olması için çalıştırılması ise taktik olarak ele alınabilir (1987: 118).

Cornell (1987: 120) ise (hane stratejilerini aile stratejileri ile aynı anlamda kullanacağını belirterek) strateji kelimesinin askeri kullanımından hareketle strateji geliştirildiğinin söyleyebilmek için üç unsurun var olması gerektiğini savunur. Bunlardan ilki, uzun vadeli amaçların belirlenmesidir. Cornell, bir hane için iki tip amacın varolabileceğini belirtir, ilk amaç hayatta kalmak iken ikinci amaç, hanenin/ailenin sosyal statüsünün artırılmasıdır. Cornell'e göre stratejinin var olabilmesinin ikinci unsuru ise "önceden avantajlı bir pozisyon belirtmek ve buna ulaşabilmek için büyük ölçekli bir operasyona girişmek"tir. Üçüncü unsur ise taktikleri ifade eder, taktikler belirlenen amaçlara ulaşmak için girilen süreçte alınan günlük kararlardır. Görüldüğü gibi Cornell (1987) de stratejilere daha uzun vadeli planlamalar olarak bakmaktadır.

Kısaca, yoksul hanelerin eylemlerinin stratejik olarak nitelendirilmesinde eylemin daha planlı olması ve uzun vadeye yayılması özelliklerinin vurgulandığı görülür. Öte yandan stratejilerin anlık kararları da içerebildiği de savunulabilir çünkü uzun dönemlilik, şartları her an değişme olasılığı taşıyan koşullar içerisinde yaşayan ve bu koşullara hızlı tepkiler vermezlerse hayatta kalmaları zorlaşan yoksul haneler için sorunlu bir kriterdir. Uzun dönemde hanedeki çocuğun ya da çocukların eğitime devam etmesi, bir konutun inşa edilmesi ya da alınması veya göç edilmesi kararları uzun dönemli planlama gerektiren eylemler olarak kabul edilse de bunlardan vazgeçilmek zorunda kalınması ya da hala planlansa bile bunların hiç gerçekleşmemesi mümkündür. Bu, eylemlere ulaşabilmek için alınan hızlı kararların ve yapılan manevraların stratejik olmadığı anlamına gelmez. Strateji, bu anlamda uzun dönemli bir isteği ve niyeti ifade ederken, bu istek için yapılan kısa dönemli hareketleri ve manevraları da kapsar.

2.2. Strateji Kavramına Eleştiriler: Yoksullar Strateji Geliştirebilir mi?

Stratejileri merkeze alan çalışmaların önemi ve yükselişine rağmen geçim/hayatta kalma stratejisi kavramsallaştırmasına çeşitli eleştiriler sunulmaktadır. Bu eleştiriler, yapı-fail ikiliğinde yapının, fail karşısındaki gücünü ön plana çıkarır. Bu eleştirilerde, bireylerin/grupların eylemlerinin yapısal sorunları aşmada bir çıkış noktası yaratabilecek kadar yapı karşısında güçlü olmadıkları, dayanma ve dönüştürme sınırlarının olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu eleştirilerin temel çıkış noktası, sosyal yapıların bireylerin ve grupların

eylemlerini ve seçeneklerini kısıtlayıcı oldukları fikridir. Yapısal faktörlerin kişilerin sahip oldukları olanakları kısıtlaması ve bireylerin ancak bu yapıların kendilerine izin verdiği sınırlarda hareket edebileceği eleştirisi strateji analizlerine karşı çıkar (Crow, 1989: 15-17).

İlk eleştiri, yoksul hanelerin strateji geliştirebilmesinin mümkün olmadığı, çünkü strateji geliştirebilmek için farklı seçeneklerin var olması gerektiği fikridir. Bu bakış açısını yansıtan eleştiriler, yoksulların kendi durumlarını dönüştürebilecek güçten ve seçimlerden yoksun olduğunu iddia eder ve yapısal kısıtların baskınlığına vurgu yapar. Birçok durumda haneler ve bireyler geliştirilen stratejilere rağmen ‘hayatta kalamamakta’ ve yaratıcı stratejiler hanelerin yoksulluklarına çare olamamaktadır (Amis, 1995: 153; Ertaş, 2000: 114). *Kaynakların yoksulluğu* bakış açısı bu düşüncelerin bir yansımasıdır; bu yaklaşım yoksulların kaynak eksiklikleri nedeniyle yapabilecekleri seçimlerin kısıtlılığına (Gonzalez de la Rocha, 2001) vurgu yapar.

Bu eleştiriler çerçevesinde, ekonomik krizler, kronik ve dönemsel işsizlik, yüksek enflasyon, düşük ücretler nedeniyle hanelerin yoksullukla başa çıkmak için kullanabilecekleri varlıkların aşındığına ve bu nedenle yoksulların hayatta kalma stratejileri ve hayatta kalma stratejilerinin dayandığı üç temel ilke olan “uyum sağlama”, “dayanışma” ve “karşılıklık” kapasitelerinin sınırlarına dayandığına dikkat çekilmektedir (Gonzalez de la Rocha, 1994, 2001, 2007). Bir noktadan sonra varolma stratejileri, kişilerin ve hanelerin tüm çalışma alternatiflerini değerlendirmelerine, gelir sağlayabilmek için başvurdukları yolları çeşitlendirmelerine ve dayanışma ağlarına başvurmalarına rağmen başarısız olmaktadır. Bu eleştirilere göre, bir sınırdan sonra artık yoksulluk yönetilemez ve varolma sağlanamaz hale gelmektedir. Bu nedenle, yoksul hanelerin geçim/varolma stratejisi geliştirme kapasiteleri kaynaklarının azlığı nedeniyle sınırlıdır (Gonzalez de la Rocha, 1994, 2001, 2007; Güneş, 2010).

Yoksulluk çalışmalarında strateji analizine yöneltilen bir diğer eleştiri, devlet ve diğer kurumsal aktörlerin müdahalesini gerektiren olumsuz yapısal koşullara değil yoksulların kendilerine geçinme ve hayatta kalma yollarına çekilen dikkatin ideolojik bir söylemin parçası olduğudur. Kişilerin ve grupların, sınırlı kaynaklarına rağmen strateji geliştirerek yoksulluğu aşabileceklerini iddia etmenin, ideolojik bir söylemin parçası olduğu dile getirilmektedir. Neo-liberal ekonomik politikalar nedeniyle ortaya çıkan olumsuz etkilerin, yoksulların kendilerinin geliştirdikleri stratejiler sayesinde aşılabileceği fikri yaygınlaştırılarak ilginin sorunlu politikaların ve kurumların üzerinden dağıtılmaya çalışıldığı (Gonzalez de la Rocha, 2007) ifade edilir.

Strateji kavramı, tüm bu eleştirilere rağmen güçlü bir analiz noktasıdır. Gonzalez de la Rocha (1994: 12–13) strateji kavramının güçlü yönlerini şu şekilde sıralamaktadır: Strateji analizi bireylere ve seçimlerine yer verir, bu analizde kişiler, yoksulluğa karşı pasif olarak algılanmazlar. Aynı zamanda kişiler geleneklere ve alışkanlıklara karşı da hareket edebilen aktörler olarak düşünülür. Hane stratejileri kavramıyla hanelerin değişen koşullara cevap verebilme ve adapte olma yetenekleri analiz edilebilir. Hane stratejileri kavramı hanelerin az gelire nasıl geçindiklerini ortaya koyar ve gelir dışındaki kaynakların da geçimi devam ettirmedeki önemini açığa çıkarır (Güneş, 2010: 36).

Geçim stratejileri kavramsallaştırmasına yönelen eleştirilerin dikkat çektiği yapısal kısıtları kabul edip yine de stratejik analizin içerisinde kalmak mümkündür. Failin/aktörün yoksulluk ile karşılaştığı durumda vereceği yanıtların ve geliştirdiği tepkilerin hayatı üzerinde etkili olduğu fikri, strateji kavramı için önemli bir temel oluştursa da strateji çerçevesinin kullanılması aktörün gücünün sonsuzluğuna ve her koşulda aktörün çevresini istediği şekilde başarı ile dönüştürdüğünü ifade etmez; stratejilerin yapılara karşı üretilen cevaplar oldukları ve bir noktaya kadar etkili olabildikleri de göz ardı edilmemelidir. Yoksul hanelerin geçim stratejileri, devrimsel bir şekilde koşulları ve yapıları dönüştüremese de yoksulların hayatta kalma amacı taşıyan eylemleri ve oluşturdukları örüntüler, kendi hayatlarına yön verebilmek için önemli mekanizmalardır. Strateji geliştirme sürecine odaklanmak ve failin bu süreçteki manevralarını analiz etmek hem fail hem failin içerisinde bulunduğu koşulları daha iyi anlamak için bir araçtır.

Sonuç

Hane stratejileri ve aile stratejileri, yoksulluk karşısında geliştirilen çözümleri ve alınan kararları açıklayabilmek için önemli iki araçtır. Bu çalışma, yoksulluk araştırmalarında kullanılan hane stratejisi ve aile stratejisi kavramlarının temellerini ve bu kavramlara karşı yöneltilen temel eleştirileri sunmayı amaçlamıştır. Çalışmada öncelikle hane ve aile kavramları analiz edilmiş ve bunların arasındaki kavramsal ayrımlara değinilmiştir. Hane ve aileyi birbirinden kavramsal olarak ayırmanın önemine rağmen yoksulluk literatüründe bu kavramlarla yapılan araştırmaların aynı eylemlerden bahsettiği ve benzer eşitsizlik süreçlerine vurgu yaptığı görülür. Bu nedenle, çalışmalar için önemli bir metodolojik ve teorik gerekçelendirme bulunmuyor ise bu kavramlar birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılabilir.

Sosyal politika alanında ve yoksulluk sosyolojisi çalışmalarında hane ve ailenin analiz birimi olarak seçildiği çalışmalar belli açılardan sıklıkla eleştirilir. Bu eleştiriler, hane ve aile içerisindeki eşitsiz güç ilişkilerine ve eşitsiz yük dağılımlarına odaklanır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve yaş unsuru, hane içerisinde eşitsizlik yaratan etkilerin başında gelir. Yoksul ailelerde özellikle kadınlar ve çocuklar daha güçsüz bir pozisyondadır. Bireyler, bu eşitsizliklerin farkında olmalarına rağmen kendi hayatlarını devam ettirmek için hanenin/ailenin ayakta kalmasına ihtiyaç duyar ve hanenin devamlılığı için emek sarf eder.

Yoksulluk literatüründe strateji kavramının “geçim”, “yoksullukla mücadele”, “yoksullukla başa çıkma”, “varolma”, “hayatta kalma” terimleri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu terimler arasındaki farklılıklara rağmen genel olarak *yoksulluğa karşı geliştirilen stratejilerin* benzer türden çabaları anlattığı görülür. Bu çabalar genel olarak hanenin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan gelir kazanma, dayanışma, göç etme, evlenme ya da evlenmeme, sosyal ağlara dâhil olma, ihtiyaçları ve harcamaları düzenleme eylemleridir. Strateji kavramı ile hanelerin bu tür eylemleri incelenirken yoksul haneler, yapısal sorunlara karşı pasif birimler olarak algılanmaz. Yoksulluk çalışmalarında strateji kavramının kullanılmasına karşı yöneltilen temel eleştiri ise stratejik davranışın yoksulluğun çok ağır formlarını yaşayan haneler ya da bireyler için mümkün olmadığınıdır. Bu eleştiriler ışığında, yoksul hanelerin geçim stratejileri analiz edilirken strateji geliştirme kabiliyetinin yapısal kısıtlarla şekillendiği kabul edilmelidir.

Sonuç olarak bu tartışmalara rağmen aile ve hane stratejisi analizi, yoksulluk ve sosyal politika araştırmaları için teorik ve metodolojik yönden önemli bir araçtır. Strateji analizi ile hanelerin/ailelerin yoksulluk karşısında pasif olmadığı vurgulanabilir ve diğer yandan yoksulluğa direnmelerinin sınırları analiz edilebilir. Bu analizleri yaparken hanenin ve ailenin ciddi eşitsizlikler barındıran birimler olduğu ve hanedeki/ailedeki her bireyin karar almada aynı oranda söz sahibi olmadığı akıldaki tutulmalıdır.

Kaynaklar

- AKSAN, Gamze (2014), *Yoksullukla Baş Etmede Dayanışma Ağlarının Rolü: Teorik ve Uygulamalı bir Çalışma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AMIS, Philip (1995), Making Sense of Urban Poverty, *Environment and Urbanization*, 7(1), ss. 145-158.
- BENDER, Donald. R. (1967), A Refinement of the Concept of Household: Families, Co-residence, and Domestic Functions. *American Anthropologist*, 69(5), ss. 493-504.
- BOHANNAN, Paul (1957), An alternate residence classification. *American Anthropologist*, 59(1), ss. 126- 131.
- BORA, Aksu (2011), Kadınlar ve Hane: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?”, N. Erdoğan (Editör), *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde (ss. 97-132). İstanbul, İletişim Yayınları.
- BOURDIEU, Pierre (1976), Les Strategies Matrimoniales dans le Systeme de Reproduction (E. Forster Trans.). In R. Forster and O. Ranum (Eds.) *Family and Society: Selections from the Annales* (pp. 549-558). Baltimore, Johns Hopkins University Press (Original work published 1972).
- BOURDIEU, Pierre (1990), *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology* (M. Adamson Trans.). Stanford, CA, Stanford University Press (Original work published 1987).
- BOURDIEU, Pierre (1998), *Practical Reason: On the Theory of Action*. (R. Johnson Trans.) Stanford, Stanford University Press (Original work published 1994).
- CALDWELL, John C. (1978), A Theory of Fertility: From High Plateau to Destabilization. *Population and Development Review*, 4(4), ss. 553-577.
- CHANT, Sylvia (1997), Women-Headed Households: Poorest of the Poor?: Perspectives from Mexico, Costa Rica and the Philippines 1. *IDS bulletin*, 28(3), ss. 26-48.
- CHANT, Sylvia (2006), Re-thinking the “Feminization of Poverty” in Relation to Aggregate Gender Indices. *Journal of Human Development*, 7(2), ss. 201-220.

- CORNELL, L. Laurel (1987), Where can Family Strategies Exist. In *Family Strategy: A Dialogue. Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 120-123.
- CROW, Graham (1989), The Use of the Concept of Strategy in Recent Sociological Literature. *Sociology*, 23(1), ss. 1-24.
- ERTAŞ, N. (2000), Kentsel Geçim Stratejilerinde Kadının Rolü. M. Ersoy ve T. Şengül (Editörler), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği* içinde (ss. 112- 160), Ankara, ODTÜ Yayıncılık.
- ELLIS, Frank (1993), *Peasant Economics: Farm Households and Agrarian Development*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ELLIS, Frank (1998), Household Strategies and Rural Livelihood Diversification. *The Journal of Development Studies*, 35(1), ss. 1-38.
- FINDLAY, Jeanette & WRIGHT, Robert E. (1996), Gender, poverty and the intra-household distribution of resources, *Review of Income and Wealth*, 42(3), ss. 335-351.
- FOLBRE, Nancy (1987), Family Strategy, Feminist Strategy. In *Family Strategy: A Dialogue, Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 115-118.
- FONTAINE, Laurence & SCHLUMBOHM, Jürgen (2000), Household strategies for survival: an introduction. *International review of social history*, 45, ss. 1-17.
- GIDDENS, Anthony (2007), *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Cambridge, Polity Press.
- GONZALEZ DE LA ROCHA, Mercedes (1994), *The Resources of Poverty: Women and Survival in a Mexican City*. Oxford and Cambridge, MA, Blackwell.
- GONZALEZ DE LA ROCHA, Mercedes (2001), From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of a Survival Model, *Latin American Perspectives*, 28(4), ss. 72-100.
- GONZALEZ DE LA ROCHA, Mercedes (2007), The Construction of the Myth of Survival. *Development and Change*, 38(1), ss. 45-66.
- GUYER, Jane. I. (1981), Household and community in African studies. *African studies review*, 24(2/3), ss. 87-137.

- GÜNEŞ, Fatime (2010), Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, “Kaynakların Yoksulluğu” ve Kadın Emeği. *Folklor/Edebiyat*, 64, ss. 33-64.
- KALAYCIOĞLU, Sibel (2006a), Yoksullukla Başetme Stratejileri ve Yoksulluğa Etkisi. E. Tuncer ve H. Yurtseven (Editörler), *Yoksulluk (Yoksulluk Sempozyumu)* içinde (ss. 81-96). Ankara, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.
- KALAYCIOĞLU, Sibel (2006b), Dynamics of Poverty in Turkey: Gender, Rural-Urban Poverty, Social Networks and Reciprocal Survival Strategies, M. Petmesidou ve C. Papatheodorou (Editörler), *Poverty and Social Deprivation in the Mediterranean: Trends, Policies and Welfare Prospects in the New Millennium* içinde (pp. 218-248). London, Newyork, Zed Books.
- KÖRÜKMEZ, Lülüfer (2008), Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdikleri Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Nurgün Oktik (Editör), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları* içinde (ss.207-244), İzmir, Yakın Yayınları.
- LINGARD, Bob & CHRISTIE, Pam (2003), Leading Theory: Bourdieu and the Field of Educational Leadership. An Introduction and Overview to this Special Issue. *International Journal of Leadership in Education*, 6(4), pp. 317-333.
- MEERT, Henk, MISTIAEN, Pascale, & KESTELOOT, Christian (1997), The geography of survival: household strategies in urban settings, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 88(2), ss.169-181.
- MURDOCK, George Peter (1965), *Social Structure*, New York, Macmillan.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2015), *Çağdaş Türkçe Sözlük*, Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- PAHL, Jan (1983), The allocation of money and the structuring of inequality within marriage. *The Sociological Review*, 31(2), ss. 237-262.
- ROBERTS, Bryan (1994), Informal Economy and Family Strategies, *International Journal of Urban and Regional Research*, 18(1), ss. 6-23.
- ROSAS, Rocio Enriquez (2002), Women and Survival Strategies in Poor Urban Contexts: A Case Study from Guadalajara, Mexico, *Journal of Developing Societies*, 18(2-3), ss. 81-108.

- SANT'ANNA, Anna Maria, MERRICK, Thomas W., MAZUMDAR, Dipak (1976), *Income distribution and the economy of the urban household: the case of Belo Horizonte*. Staff working paper: no. SWP 237 Washington, D.C., World Bank Group.
- SCHMINK, Marianne (1984), Household Economic Strategies: Review and Research Agenda, *Latin American Research Review*, 19(3), ss. 87-101.
- SEN, Amartya (1987), *Gender and cooperative conflicts* (WIDER working papers No. 18). Helsinki, World Institute for Development Economics Research.
- SILBAUGH, Katharine (2016), Distinguishing Households from Families. *Fordham Urban Law Journal*, 43 (4), ss. 1071-1105.
- SMITH, Daniel S. (1987), Family Strategy: More than a Metaphor. In Family Strategy: A Dialogue, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 118-120.
- ŞAHİN, Hande (2018), Yoksulluğun Gündelik Hayat Üzerinden Analiz Edilmesinde Anahtar Bir Kavram: Hayatta Kalma Stratejileri Üzerine Yapısal Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), ss. 133-153.
- TADMOR, Naomi (1996), The concept of the household-family in eighteenth-century England. *Past & Present*, 151(1), ss. 111-140.
- THORNTON, Arland & FRICKE, Thomas. E. (1987), Social change and the family: Comparative perspectives from the West, China, and South Asia. *Sociological Forum*, 2(4), ss. 746-779.
- TILLY, Louise. A. (1979), Individual Lives and Family Strategies in the French Proletariat. *Journal of Family History*, 4(2), ss. 137-152.
- TILLY, Louise. A. (1987), Beyond Family Strategies, What?. In Family Strategy: A Dialogue. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 123-125.
- WALLACE, Claire (2002), Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research, *Sociology*, 36(2), ss. 275-292.
- WHITTINGTON, Richard (2010), Giddens, Structuration Theory and Strategy as Practice. In D. Golsorkhi, L. Rouleau, D. Seidl and E. Vaara (Eds.), *Cambridge Handbook of Strategy as Practice* (pp. 109-126), Cambridge, New York, Cambridge University Press.

WILSON, Gail (1991), Thoughts on the cooperative conflict model of the household in relation to economic method, *IDS Bulletin*, 22(1), ss. 31-36.

WOLF, Diane (1990), Daughters, decisions and domination: an empirical and conceptual critique of household strategies. *Development and Change*, 21(1), ss. 43-74.